

JOAS WAGEMAKERS

DE MOSLIM BROEDERSCHAP

*Ideologie, geschiedenis,
nakomelingen*

De Moslimbroederschap

Ideologie, geschiedenis, nakomelingen

Joas Wagemakers

Amsterdam University Press

Amsterdam
University
Press

Afbeelding omslag: Getty Images. © László Mihály

Ontwerp omslag: Mijke Wondergem

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6372 088 5

e-ISBN 978 90 4855 618 2

DOI 10.5117/9789463720885

NUR 717

© J. Wagemakers / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2021

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Amsterdam
University
Press

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Woord van dank	9
Lijst van afkortingen	11
Glossarium	13
Notitie over transliteratie	17
Inleiding	19
Islamisme als concept en fenomeen	20
De Moslimbroederschap als studieobject	22
Overzicht	24

Deel I Ideologie

1. De algemene ideologie van de vroege Moslimbroederschap	29
Status quo en hervormingen in de islam na de middeleeuwen	30
De visie van de vroege Moslimbroederschap op Egypte	35
De visie van de vroege Moslimbroederschap op het Westen	42
2. De politieke ideologie van de vroege Moslimbroederschap	49
De staat	49
Politieke participatie	56
Maatschappelijke rechten en vrijheden	62

Deel II Geschiedenis

3. Onderdrukking	73
Egypte: de bakermat	73
Syrië: het trauma	81
Saoedi-Arabië: de veilige haven voorbij	89

4. Participatie	99
Koeweit: politieke participatie in relatieve vrijheid	99
Jordanië: van lieveling tot verschoppeling	105
De Palestijnen: politieke participatie zonder eigen staat	112
5. Macht	123
Soedan: islamistische idealen en politiek opportunisme	123
Marokko: onder de hoede van de Leider der Gelovigen	129
Tunesië: de acceptatie van machtsverlies	137

Deel III Nakomelingen

6. Radicalen	149
De afsplitsingen: Hizb al-Tahrir en de Palestijnse Islamitische Jihad	149
De revolutionairen: Al-Jama'a al-Islamiyya en Tanzim al-Jihad	156
De wereldwijde jihadstrijders: Al Qaida en de Islamitische Staat	163
7. Liberalen	173
<i>Wasatiyya</i> : de grondslag voor hervormingen	173
Post-Islamisme: voorbij de Moslimbroederschap	180
ZamZam: post-islamisme in de praktijk	187
8. Europeanen	197
De Moslimbroederschap van het Midden-Oosten naar Europa	197
De Moslimbroederschap in Europese landen	204
De veranderende ideologie van de Moslimbroederschap in Europa	216
	225
Noten	231
Bibliografie	297
Index	331

Voorwoord

Tijdens het onderzoek voor dit boek werden in maart 2021 in Nederland de Tweede Kamerverkiezingen gehouden. In de aanloop naar deze verkiezingen kwam één kandidate voor GroenLinks, Kauthar Bouchallikht, regelmatig in het nieuws omdat zij vicevoorzitter is geweest van het Forum of European

FEMYSO), een organisatie die gelieerd zou zijn aan de Moslimbroederschap, wat haar veel kritiek opleverde. In juli 2021 kwam Ihsane Haouach, een Belgische regeringscommissaris, om ongeveer dezelfde reden in opspraak: zij had in 2019 een lezing gegeven voor het European Forum of Muslim Women (EFOMW), ook een organisatie die verbonden zou zijn aan de Moslimbroederschap.

Zowel Bouchallikht als Haouach hebben aangegeven geen relatie te hebben met de Moslimbroederschap. Afgezien van de vraag of deze politica's nu wel of niet met deze organisatie sympathiseerden of dat nog steeds doen, werd uit beide incidenten bovenal duidelijk dat de Moslimbroederschap door veel Nederlanders en Belgen kennelijk als erg onwenselijk wordt gezien. Zo werd door journalisten, commentatoren en op sociale media regelmatig en met afkeuring beweerd dat de Moslimbroederschap jihad voorstaat en (al dan niet met geweld) de sharia in wil voeren, soms met verwijzingen naar de vroege ideologen van de Moslimbroederschap uit Egypte.

Wat is de Moslimbroederschap precies en wat is er zo afschrikwekkend aan? Propageert deze organisatie inderdaad geweld via een gewapende jihad? Wil ze werkelijk zowel moslims als niet-moslims haar wil opleggen in de vorm van de sharia? Hoe verhoudt de organisatie zich tot groepen als Al Qaida? Is er nog verschil tussen de Moslimbroederschap in Egypte, waar het een kleine eeuw geleden is opgericht, en de situatie in Europese landen? Dit boek geeft antwoord op deze en andere vragen en probeert hiermee de controversiële aspecten van de Moslimbroederschap niet zozeer te verdedigen, maar wel te verklaren, te nuanceren en te contextualiseren.

Deze publicatie is niet wetenschappelijk van aard en bevat weinig nieuwe informatie die niet ook in andere, academische werken te vinden is. Dit boek is juist bedoeld voor een breed publiek, in het bijzonder voor professioneel geïnteresseerden, beleidsmakers en studenten aan opleidingen als Geschiedenis, Midden-Oostenstudies, Religiewetenschappen en Politicologie. Ik heb dan ook zo veel mogelijk gebruikgemaakt van niet-Arabische bronnen. Als het eerste Nederlandstalige boek over de transnationale Moslimbroederschap wil dit werk voorzien in een behoefte die er kennelijk is aan betrouwbare informatie over deze organisatie. Als zodanig is het bedoeld als inleiding voor

degenen die nog weinig of niets over de Moslimbroederschap weten, maar – via de talrijke literatuurverwijzingen – kan het ook een goed startpunt vormen voor onderzoek.

Woord van dank

Hoewel dit boek in 2021 geschreven is, is het gebaseerd op onderzoek dat jaren teruggaat. Het komt indirect voort uit een Veni-onderzoeksbeurs die ik in 2011 ontving van de Nederlandse organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), waarmee ik in 2012 begon en die ik in 2016 officieel afrondde. Deze beurs besteedde ik aan een project dat zich richtte op islamitisch activisme in Jordanië, wat onder andere resulteerde in het boek *The Muslim Brotherhood in Jordan* (Cambridge University Press, 2020), dat mij ertoe bracht om ook eens na te gaan denken over het schrijven van een Nederlandstalig boek over de Moslimbroederschap in het algemeen. Dit boek is het resultaat van dat denkproces, waarvoor ik NWO hierbij graag wil bedanken.

Onder normale omstandigheden zou ik op een plaats als deze ook mijn -
teit Utrecht bedanken voor de collegialiteit en fijne werksfeer die zij tijdens het schrijven van dit boek hebben verschaft. De waarheid is echter dat dit boek niet geschreven is onder normale omstandigheden, maar tijdens de coronapandemie die vanaf 2020 de wereld teistert. De periode waarin het onderzoek is gedaan voor dit boek, alsmede de tijd waarin ik het geschreven heb, ben ik amper op mijn werk geweest. De meesten van mijn collega's heb ik dan ook alleen via Teams of Zoom gezien en gesproken. Desondanks is het fijn te weten dat ze er zijn en door recente versoepelingen van de coronamaatregelen in het hoger onderwijs heb ik enkelen van hen gelukkig weer kunnen ontmoeten en ook zelfs weer normaal college kunnen geven.

Een aantal mensen wil ik graag persoonlijk bedanken. Allereerst bedank ik Saskia Gieling van Amsterdam University Press voor het feit dat ze vertrouwen had in dit project. Ook haar opvolger, Annelies van der Meij, en Chantal Nicolaes wil ik graag bedanken voor hun deskundige begeleiding tijdens het productieproces. Irmaria Pennekamp wil ik graag bedanken voor haar uitstekende redactiewerk. Mijn collega's Mehdi Sajid, Nina ter Laan, Sami Zemni, Roel Meijer, Pieter Nanninga en Martijn de Koning zijn zo vriendelijk geweest om een deel van hun kostbare tijd te besteden aan het becommentariëren van delen van het manuscript dat ten grondslag ligt aan dit boek. Juist omdat ik weet dat ze het druk hebben waardeer ik hun bijdrage enorm en wil ik ze hierbij hartelijk bedanken. Hoewel het boek beter is geworden dankzij hun inbreng, rust de verantwoordelijkheid voor eventuele fouten uiteraard bij mij.

Tot slot zou dit boek weliswaar tot stand zijn gekomen als het niet begeleid zou zijn geweest door de prachtige jazz waar ik me onder andere dankzij accujazz.com elke dag weer mee omring, maar het zou dan wel een stuk minder plezierig zijn geweest om te schrijven. Datzelfde geldt uiteraard nog veel meer als mijn gezin me niet de steun had gegeven die een project als dit vereist. Een boek schrijven betekent, als je er de vaart tenminste een beetje in wilt houden, vaak lange dagen werken en wat dat betreft zijn de maanden waarin dit boek geschreven is geen uitzondering geweest. Gelukkig is mijn vrouw altijd geduldig en begripvol geweest als ik weer eens tot 's avonds laat bezig was. Daarnaast heeft mijn vrouw een onmisbare bijdrage geleverd aan dit boek door mij haar draadloze toetsenbord te lenen toen de letter 'd' op mijn eigen toetsenbord er halverwege het manuscript mee op hield. Vanwege haar geduld – en vanwege het feit dat dit boek dankzij haar niet over 'e Moslimbroeerschap' gaat, maar gewoon over 'de Moslimbroederschap' – draag ik dit werk aan haar op. Ik hoop dat zij net zo blij is als dat ik dat de lange werkdagen gelukkig weer even voorbij zijn.

Lijst van afkortingen

Onderstaande afkortingen zijn weergegeven in de taal van de afkorting zelf (tenzij de afkorting ook klopt in het Nederlands, bijvoorbeeld ‘Palestijnse Nationale Autoriteit’ in plaats van ‘Palestinian National Authority’) en zijn alleen aangevuld met een vertaling als de afkorting uit het Arabisch komt.

AEIF	Association des étudiants islamiques de France, Frans
AIVD	Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, Nederlands
BMI	British Muslim Initiative, Brits
CBSF	Comité de bienfaisance et de secours aux Palestiniens, Frans
CDLR	Committee for the Defence of Legitimate Rights, Saoedisch
CFCM	Conseil Français du Culte Musulman, Frans
CGI	Contact Groep Islam, Nederlands
CPR	Congrès pour la République, Tunesisch
DMG	Deutsche Muslimische Gemeinschaft, Duits
ECFR	European Council for Fatwa and Research, Europees
EIHS	European Institute of Human Sciences, Europees
EFOMW	European Forum of Muslim Women, Europees
EMF	Étudiants Musulmans de France, Frans
Fatah	Harakat al-Tahrir al-Watani al-Filastini (‘De Palestijnse Nationale Bevrijdingsbeweging’), Palestijns
FEMYSO	Forum of European Muslim Youth and Student Organisations, Europees
FIO	Federatie Islamitische Organisaties, Nederlands
FIOE	Federation of Islamic Organisations in Europe, Europees
FJP	Freedom and Justice Party, Egyptisch
FOSIS	Federation of Student Islamic Societies, Brits
GIF	Groupement Islamique en France, Frans
Hadas	Al-Haraka al-Dusturiyya al-Islamiyya (‘De Islamitische Constitutionele Beweging’), Koeweits
Hamas	Harakat al-Muqawama al-Islamiyya (‘De Islamitische Verzetbeweging’), Palestijns
IAF	Islamitisch Actiefront, Jordaans
ICE	Islamic Council of Europe, Europees
ICF	
IFC	Islamitisch Front voor de Constitutie, Soedanees
IGD	Islamische Gemeinschaft in Deutschland, Duits
IGSD	Islamische Gemeinschaft in Süddeutschland, Duits

IS	Islamitische Staat, Irakees/Syrisch/internationaal
ISB	Islamic Society of Britain, Brits
ISI	Islamitische Staat van Irak, Irakees
ISIS	Islamitische Staat in Irak en Syrië, Irakees/Syrisch
JMF	Jeunes Musulmans de France, Frans
LFFM	Ligue Française de la Femme Musulmane, Frans
LIIB	Ligue Islamique Interculturelle de Belgique, Belgisch
MAB	Muslim Association of Britain, Brits
MCB	Muslim Council of Britain, Brits
MIRA	Movement for Islamic Reform in Arabia, Saoedisch
MPDC	Mouvement Populaire Démocratique et Constitutionnel, Marokkaans
MSS	Muslim Students Society, Brits
MSV	Muslim Studenten Vereinigung in Deutschland, Duits
MTI	Mouvement de la Tendence Islamique, Tunesisch
MUR	Mouvement de l'Unité et de la Réforme, Marokkaans
MWH	Muslim Welfare House, Brits
NIF	Nationaal Islamitisch Front, Soedanees
PAIC	Populaire Arabische Islamitische Conferentie, Soedanees
PJD	Parti de la Justice et du Développement, Marokkaans
PLO	Palestine Liberation Organisation, Palestijns
PNA	Palestijnse Nationale Autoriteit, Palestijns
SCAF	Supreme Council of the Armed Forces, Egyptisch
UOIE	Union des Organisations Islamiques en Europe, Europees
UOIF	Union des Organisations Islamiques de France, Frans
YMUK	Young Muslims United Kingdom, Brits
ZMD	Zentralrat der Muslime in Deutschland, Duits

Glossarium

Diverse termen die hieronder verklaard zijn hebben meerdere betekenissen. Ik heb ervoor gekozen om me alleen te richten op de betekenissen die in dit boek gebruikt worden. Minder belangrijke termen of degenen die maar één keer in het boek worden genoemd staan hier niet bij, maar worden uitgelegd in de tekst.

al-amr bi-l-ma'ruf wa-l-nahy 'an al-munkar – het goede gebieden en het kwade verbieden. Deze koranische plicht kan vele vormen aannemen, maar voor de Moslimbroederschap is het onder andere een term die men geeft aan het controleren van de heerser.

dar al-da'wa – het huis van de prediking. Deze term wordt gebruikt om niet-moslimlanden waar moslims wel hun geloof kunnen belijden aan te duiden om zo de noodzaak voor prediking in die landen te benadrukken en te legitimeren dat moslims zich daar vestigen. Zie ook *dar al-harb* en *dar al-islam*.

dar al-harb – het huis van de oorlog. Dit verwijst naar het gebied waar de *dar al-islam* (q.v.) theoretisch mee in staat van oorlog verkeert. Voor de hedendaagse Moslimbroederschap heeft deze klassiek islamitische term steeds minder relevantie. Zie ook *dar al-da'wa*.

dar al-islam – het huis van de islam. Deze term geeft het gebied aan waar moslims in de meerderheid zijn, waar de islamitische wetgeving wordt toegepast of waar moslims hun geloof kunnen belijden, afhankelijk van welke interpretatie er wordt gebruikt. Binnen de Moslimbroederschap wordt soms gesteld dat heel de wereld inmiddels *dar al-islam* is. Zie ook *dar al-da'wa* en *dar al-harb*.

darurat – noodzakelijkheden. Deze term verwijst naar zaken die, ondanks dat ze misschien tegen de sharia ingaan, noodzakelijk en daardoor toegestaan zijn. Zie ook *hajat*, *maslaha*, *taysir*.

da'wa – oproep (tot de islam), prediking. Dit is van oudsher een belangrijke activiteit voor de Moslimbroederschap.

dhimmi – lid van een beschermde minderheid. Van oudsher werd deze term toegepast op joden en christenen die onder bepaalde voorwaarden (waaronder het betalen van hoofdelijke belasting (*jizya*, q.v.)) als beschermde minderheid onder moslimbestuur konden leven. De Moslimbroederschap is door de jaren heen grotendeels afgestapt van dit concept in haar benadering van niet-islamitische minderheden.

fiqh – jurisprudentie, de bestudering en ontwikkeling van de sharia. Zie ook *fiqh al-aqalliyyat*.

fiqh al-aqalliyyat – jurisprudentie van minderheden. Dit is specifiek ontwikkeld voor moslimminderheden in niet-moslimlanden. Zie ook *fiqh*.

hajat – behoeften. Deze term verwijst naar zaken die, ondanks dat ze misschien tegen de sharia ingaan, een belangrijke behoefte bij moslims vertegenwoordigen en daardoor soms toegestaan zijn. Zie ook *darurat*, *maslaha*, *taysir*.

hakimiyya – soevereiniteit. In het werk van Mawdudi, Qutb en anderen verwijst deze term specifiek naar Gods soevereiniteit in alle aspecten van het leven, waaronder vooral wetgeving.

hisba – controle. Het uitvoeren van *al-amr bi-l-ma'ruf wa-l-nahy 'an al-munkar* (q.v.), wat meerdere vormen aan kan nemen.

'ibadat – zaken die te maken hebben met de aanbidding van God. Zie ook *mu'amalat*.

ijtihad – onafhankelijke redenering op basis van de Koran en de soenna zonder noodzakelijkerwijs binnen de grenzen van een islamitische rechtschool te blijven. Dit is een belangrijk instrument geweest voor de hervorming (*islah*, q.v.) van de sharia.

infatih – openstelling. Dit verwijst specifiek naar de economische opendeurpolitiek van de Egyptische president Anwar al-Sadat (r. 1970-1981).

islah – hervorming. Deze term heeft een sterk positieve lading voor islamisten, die de islam zien als de bron van hervormingen.

jahiliyya – pre-islamitische periode van onwetendheid. Qutb en anderen

de dag te beschrijven.

jama'at (ev. *jama'a*) – groepen.

jam'iyyat (ev. *jam'iyya*) – verenigingen.

jizya – hoofdelijke belasting. Deze belasting diende alleen betaald te worden door *dhimmi's* (q.v.).

maqasid al-shari'a – doelen van de sharia. Dit verwijst naar de onderliggende doelen van het islamitisch recht, niet de specifieke oordelen die eruit voortvloeien.

maslaha – belang. Dit concept kan binnen de *fiqh* (q.v.) gebruikt worden om uitzonderingsposities te creëren waarin zaken die eigenlijk verboden zijn toch toegestaan zijn om het belang van de moslimgemeenschap te dienen. Zie ook *darurat*, *hajat*, *taysir*.

mu'amalat – zaken die te maken hebben met de relaties tussen mensen onderling. Zie ook *'ibadat*.

sahwa – heropleving. Dit verwijst specifiek naar een beweging die het Wahhabisme combineert met het activisme van de Moslimbroederschap in Saoedi-Arabië.

salafi – ‘zoals de voorouders’. Dit woord heeft oorspronkelijk een theologische betekenis en werd gebruikt door modernisten uit de negentiende en twintigste eeuw door wie de Moslimbroederschap ook beïnvloed is. Dit dient niet verward te worden met hedendaagse salafi’s, die weliswaar dezelfde theologische ideeën hebben als salafistische modernisten, maar zelf geen modernisten zijn.

shura – consultatie. Veel leden van de Moslimbroederschap zien dit als een islamitisch alternatief voor of equivalent van democratie.

tajdid – vernieuwing. Dit is een belangrijke term voor islamitische hervormingsgezinde denkers die ook de Moslimbroederschap beïnvloed hebben.

tafīr – excommunicatie, beschuldiging van ongeloof. Moslimbroeders gebruiken dit soms, maar zijn over het algemeen zeer terughoudend in de toepassing ervan.

tariqa – orde, verwijzend naar een soefi-orde.

taysir – vergemakkelijking. Dit is onderdeel van *fiqh al-aqalliyat* (q.v.) en bedoeld om moslims in moeilijke situaties vanuit de sharia de minst moeilijke regels op te leggen. Zie ook *darurat*, *hajat*, *maslaha*.

‘*ulama*’ – geleerden.

umma – moslimgemeenschap, volk.

usra – gezin. Dit verwijst naar de kleinste cel binnen de hiërarchische structuur van de Moslimbroederschap.

wasatiyya – centrisme. In de context van islamisme verwijst dit naar de vermeende gulden middenweg die sommige geleerden bewandelen in de *fiqh* (q.v.) tussen een te grote nadruk op de teksten, enerzijds, en te weinig aandacht voor dezelfde teksten, anderzijds.

Arabische woorden die in dit boek gebruikt worden schrijf ik volgens een vereenvoudigde versie van het systeem dat de *International Journal of Middle East Studies* hanteert. Dit betekent dat ik geen puntjes en streepjes gebruik om emfatische letters of lange klinkers mee aan te geven, maar dat ik wel een Engelse weergave hanteer, ook voor Arabische namen en woorden die vaak met bijvoorbeeld een Franse transcriptie worden weergegeven. Concreet houdt dit bijvoorbeeld in dat de Nederlandse 'oe' weergegeven wordt door 'u', de letters 'th' klinken als in het Engelse 'think' en 'sh' uitgesproken dient te worden als in 'shoot'. De apostrof met het boogje naar links (') en met het boogje naar rechts (') staan respectievelijk voor de Arabische letters 'ayn en hamza. Arabische woorden die opgenomen zijn in een goed Nederlands woordenboek (bijvoorbeeld 'Koran', 'sharia' en 'jihad') of zeer courante namen ('Saddam Hoessein', 'Yasser Arafat') laat ik onveranderd. Iets minder voorkomende namen ('Burqiba/Bourguiba', 'Ibn 'Ali/Bin Ali') geef ik eerst in de correcte transcriptie weer en daarna in de populaire vorm. Onbekend veronderstelde namen zonder courante schrijfwijze geef ik weer in de correcte transcriptie. De weergave van oorspronkelijk Arabische namen van Europese Moslimbroeders laat ik afhangen van hoe zij die zelf spellen in Latijns schrift.

Inleiding

De Koran spreekt diverse keren over moslims als ‘broeders’. Zo stelt soera 3:103: ‘Denkt aan Gods genade aan jullie toen jullie vijanden waren en Hij jullie harten tot elkaar bracht en jullie door Zijn genade broeders (*ikhwanan*) werden.’¹ Dit lijkt een verwijzing naar de pre-islamitische situatie in de zevende eeuw n.Chr., waarin inwoners van het Arabisch schiereiland elkaar vanwege hun onderlinge stammenstrijd vaak bestreden, maar door de komst van de islam een eenheid gingen vormen. Dit vers suggereert wellicht dat de boodschap van de profeet Mohammed (570-632) een tijdperk van onderlinge harmonie en vrede inluidde, waarin zijn volgelingen als ‘moslimbroeders’ door het leven gingen, maar in de praktijk was dat vaak niet het geval. Niet alleen was er al gauw interne strijd na de dood van de Profeet, maar ook de diverse islamitische rijken die elkaar door de geschiedenis heen hebben opgevolgd waren vaak elkaars concurrenten.

Niettemin lijken verzen als het bovengenoemde erop te wijzen dat eenheid wel het doel was waar moslims naar dienden te streven. Wellicht heeft de organisatie die centraal staat in dit boek – de Moslimbroederschap – met haar naam dan ook willen appelleren aan dit ideaal.² Ironisch genoeg is de Moslimbroederschap echter een belangrijke bron van verdeeldheid gebleken: er is zowel onder moslims als niet-moslims veel verzet tegen haar inzet van de islam als politiek en maatschappelijk relevante ideologie, haar activisme en haar specifieke ideeën, terwijl de organisatie tegelijkertijd miljoenen aanhangers over de hele wereld heeft. Daar komt nog bij dat de Moslimbroederschap zelf – zoals we in de volgende hoofdstukken zullen zien – ook onderling sterk verdeeld is over allerlei kwesties. Tenslotte vormen ook wetenschappers geen eenheid in hun analyse van de organisatie: sommigen zien de Moslimbroederschap als een gevaarlijke groep die slechts op details verschilt van terroristische organisaties als Al Qaida, terwijl anderen haar zien als een flexibele, pragmatische en democratische club die een constructieve bijdrage kan leveren aan de politiek van de landen waarin ze opereert.

Om deze verschillende wetenschappelijke standpunten over de Moslimbroederschap te duiden zal deze inleiding allereerst ingaan op het academische debat over het islamisme, de stroming waartoe de organisatie behoort en dat onder diverse namen bekendstaat. Vervolgens kijken we naar de verschillende standpunten die wetenschappers innemen ten aanzien van de Moslimbroederschap. Tot slot geef ik een overzicht van wat de lezer kan verwachten in de hoofdstukken die volgen. Het doel van dit boek is niet alleen een overzicht te geven van de diverse uitingsvormen van de

Moslimbroederschap in verschillende Arabische en Europese landen, maar ook te laten zien dat stereotypen over de organisatie geen recht doen aan de geleidelijke, organische en ideologische ontwikkelingen die zij de afgelopen decennia heeft doorgemaakt.

Islamisme als concept en fenomeen

De term 'islamisme' duidt op de zienswijze dat de islam, naast een godsdienst van rituelen, geloofsovertuigingen en teksten, ook een politiek en maatschappelijk relevante ideologie is die de basis vormt voor activisme. In de praktijk uit zich dit in het idee dat de islam niet slechts in de religieuze sfeer, maar ook in de politieke en maatschappelijke sfeer toegepast dient te worden, veelal door de invoering van de sharia. Waar de islam dus beperkt kan worden tot de privésfeer, is islamisme per definitie iets wat ook betrekking heeft op de publieke sfeer. Daarmee is islamisme, veel meer dan de islam op zich, iets wat ook de levens van andersdenkenden raakt.

De gevolgen van islamisme voor de publieke sfeer en de mogelijke spanningen die daaruit voortkomen, vormen waarschijnlijk de reden dat er diverse benamingen voor islamisme zijn die de nadruk op politiek en maatschappij onderstrepen. Eén van deze termen is 'politieke islam', een term die het politiek relevante van islamisme benadrukt.³ Andere termen belichamen als het ware het activistische aspect van islamisme: de veelal aan geweld gekoppelde term 'islamitisch extremisme'⁴ (die bijvoorbeeld in de media nogal eens terugkomt), het neutralere 'islamitische heropleving',⁵ het ongebruikelijkere 'islamitisch reformisme/modernisme'⁶ (omdat islamisme een moderne hervormingsbeweging is), 'militante islam'⁷ of het veelgehoorde 'radicale islam'.⁸

Hoewel wellicht geen van deze termen per definitie verkeerd is, schort er aan elk van hen wel wat: politieke islam suggereert dat de islam op zich apolitiek is, wat te betwijfelen valt; extremisme is een erg subjectieve term; heropleving is ietwat vaag en daardoor minder bruikbaar; reformisme/modernisme wordt snel verward met progressievere stromingen binnen de islam; militante islam lijkt gewelddadigheid te impliceren; en radicale islam neemt niet in ogenschouw dat islamisten vaak een geleidelijke benadering nastreven en in sommige contexten zelfs de oppositie hebben verlaten en aan de macht zijn gekomen (en dus niet zo radicaal zijn), zoals we in latere hoofdstukken nog zullen zien.

Wetenschappers zijn wellicht nog sterker verdeeld over het gebruik van de term 'fundamentalisme' binnen de islam als alternatief voor islamisme.

Afgezien van het feit dat deze term de reputatie heeft samen te hangen met zaken als fanatisme,⁹ wijzen sommige onderzoekers de term fundamentalisme hier af omdat hij uit het protestantisme stamt en niet eigen is aan de islam,¹⁰ of omdat hij de claim dat islamisten degenen zijn die teruggaan naar de 'fundamenten' van het geloof als waar lijkt te accepteren.¹¹ Andere wetenschappers gebruiken de term fundamentalisme juist wel met betrekking tot de islam. Zij stellen dat fundamentalisme, met zijn afwijzing van 'passief' en 'vertoebeld' conservatisme ten faveure van een activistische terugkeer naar het 'pure' geloof (al dan niet verbonden aan een bepaalde historische periode) en de politieke en maatschappelijke toepassing daarvan juist kenmerkend zijn voor islamisme.¹²

Net als de laatstgenoemde groep geleerden geloof ik dat de term fundamentalisme – losgeweekt van negatieve beeldvorming hierover en gekoppeld aan een specifieke benadering van een geloofstraditie – toegepast kan worden op de islam, zeker als dat ook andere groepen dan alleen de Moslimbroederschap omvat.¹³ Toch past de beschrijving van fundamentalisme zoals die hierboven wordt gegeven niet helemaal bij de geleidelijke en flexibele benadering van de Moslimbroederschap zoals we die in de komende hoofdstukken zullen zien.¹⁴ Die wordt namelijk veel meer gekenmerkt door het eerder beschreven beeld van een geïdeologiseerde vorm van de islam die toepasbaar is op de politiek en de maatschappij, oftewel islamisme.¹⁵ Bovendien gaat dit boek niet over islamitisch fundamentalisme in het algemeen, maar slechts over de Moslimbroederschap, een organisatie waarvan de leden zichzelf in het Arabisch beschrijven als *islamiyyun* ('islamisten') om zich te onderscheiden van *muslimun* ('moslims').¹⁶ In dit boek zal de term islamisme dus verder gebruikt worden om de bredere ideologische stroming waar ook de Moslimbroederschap deel van uit maakt aan te geven.

Islamisme is echter meer dan een concept. Het woord vertegenwoordigt

geduid moet worden. Ook hierover is verdeeldheid. Er zijn verschillende benaderingen te onderscheiden ten aanzien van het islamisme, die we grofweg in drie categorieën in kunnen delen. Een eerste benadering is degene die islamisme bovenal als antimodern ziet en beschrijft als een fenomeen dat voortkomt uit het verzet tegen moderne (Westerse) ontwikkelingen op het gebied van cultuur, technologie, politiek en maatschappij. Zeker wanneer dit gekoppeld wordt aan secularisatie, zou islamisme vooral een reactie zijn op voortschrijdende modernisering in moslimlanden. Hoewel geleerden (elementen van) deze benadering gebruiken, is hij ook bekritiseerd vanwege het enigszins essentialistische karakter ervan en het gebrek aan aandacht voor context die eruit blijkt.¹⁷

Een tweede wetenschappelijke benadering van het islamisme is de behandeling ervan als protestbeweging, zoals die ook in niet-moslimlanden bestaat. In deze benadering heeft islamisme weliswaar een eigen, contextueel gebonden vorm, maar maakt het tegelijkertijd deel uit van bredere tendensen die niet beperkt zijn tot de moslimwereld. Zo is islamisme vergeleken met het communisme en het fascisme,¹⁸ maar wordt het soms ook gezien als een antikoloniale beweging die zich in de twintigste eeuw verzette tegen de Britse en Franse overheersing in de moslimwereld, of zich vanuit de hedendaagse realiteit van ontwikkelingslanden tegen het Westen keert.¹⁹ Een ander perspectief binnen deze benadering is het beschouwen van islamisme als alternatief voor economische, politieke en sociale crises waarin men zich bevindt. Waar (relatieve) armoede, onderdrukking en uitsluiting de boventoon voeren zou islamisme een alternatief vormen voor de systemen waaruit deze zaken voortkomen.²⁰ Hoewel in deze benadering, anders dan bij de eerste, veel aandacht wordt gegeven aan de contexten waarin islamisme ontstaat en zich ontwikkelt, is een kritiekpunt erop dat het juist weer minder oog heeft voor de rol van de islam.²¹

Een derde manier waarop wetenschappers islamisme benaderen probeert – vanuit de gedachte dat het een divers fenomeen is – dit verschijnsel vanuit alle eerder genoemde perspectieven te bekijken. Zo wordt het islamisme beschouwd als een dynamische en heterogene beweging, die oplossingen probeert te bieden voor zowel interne als externe uitdagingen²² en voor wie zowel cultureel verzet tegen (Westerse) moderniteit als sociaaleconomische overwegingen van belang kunnen zijn.²³ In deze benadering worden zowel contextuele factoren – bijvoorbeeld in de vorm van de mate waarin mensen zich kunnen mobiliseren en de politieke structuur van een land – als ideologische invloeden in ogenschouw genomen door islamitische bewegingen als sociale bewegingen²⁴ te behandelen.²⁵ Vanwege de complete en genuanceerde aanpak hiervan volgt dit boek dan ook deze derde benadering.

De Moslimbroederschap als studieobject

Net als het islamisme in het algemeen is ook de Moslimbroederschap als specifieke organisatie al decennialang het onderwerp van wetenschappelijke studie. Gedeeltelijk gerelateerd aan bovenstaande posities over het islamisme zijn ook hierin diverse benaderingen te ontwaren, waarbij we er ruwweg vier kunnen onderscheiden. De eerste hiervan legt een duidelijk verband tussen de Moslimbroederschap enerzijds en terroristische organisaties als

Al Qaida anderzijds. De pogingen van Amerikaanse en Europese politici om de Moslimbroederschap te criminaliseren of als terroristische organisatie erkend te krijgen door hun regeringen zijn al jaren gaande,²⁶ maar een soortgelijke tendens is ook zichtbaar in de wetenschap. Zo schilderen sommige onderzoekers de Moslimbroederschap af als een organisatie die erop uit is om de macht te grijpen en daarom slechts uit tactische overwegingen geen geweld gebruikt.²⁷ Anderen wijzen op de vermeende ideologische overeenkomsten tussen de Moslimbroederschap en Egyptische terroristische groepen²⁸ en Al Qaida,²⁹ schilderen de organisatie af als een terroristische wolf in schaapskleren,³⁰ als een groep die samenwerkt met terreurorganisaties³¹ of zelfs als een groep die ‘al bijna een eeuw als terroristische entiteit heeft geopereerd’.³²

De tweede benadering in de wetenschappelijke analyse van de Moslimbroederschap – die enige overlap vertoont met de eerste – ziet de organisatie vooral als een onveranderlijke groep voor wie een strikte lezing van de Koran en de soenna en een strenge toepassing van de sharia bepalend zijn en blijven.³³ Een element dat naar voren komt in deze stroming is het vermeende fundamenteel ondemocratische karakter van de Moslimbroederschap.³⁴ Een ander thema dat we tegenkomen bij aanhangers van deze visie is dat de organisatie het doel heeft om in individuele landen of zelfs in de hele wereld een islamitische theocratie te stichten op basis van de sharia.³⁵

De derde stroming vertegenwoordigt eigenlijk geen wetenschappelijk standpunt, maar is desondanks belangrijk om te behandelen omdat hij regelmatig voorkomt in mediabronnen over de Moslimbroederschap en zelfs af en toe te zien is in serieus ogende boeken. Het betreft het idee dat de Moslimbroederschap een internationale samenzwering vormt tegen het Westen en een geheime agenda heeft die de organisatie door haar sluwe optreden weet te verhullen. Dit soort beschuldigingen in de richting van de Moslimbroederschap in populaire en mediabronnen is in diverse wetenschappelijke publicaties geanalyseerd³⁶ en komt nog steeds voor, zoals bijvoorbeeld in een recent Nederlands krantenartikel over de vermeende invloed van islamisten in de Rotterdamse politiek. Dit artikel

web’ en spreekt over de ‘tentakels’ van de Moslimbroederschap, die ‘tot in het stadhuis [zijn] uitgestrekt’;³⁷ daarmee suggererend het hier een centrale en sturende kracht betreft. In een recent boek dat de Moslimbroederschap expliciet een ‘samenzwering’ noemt,³⁸ wordt de organisatie op soortgelijke manier beschreven. Zo zouden bepaalde groepen ‘verschillende namen aangenomen hebben om hun banden met de hoofdorganisatie in Egypte te verhullen’.³⁹ Ook wordt de Moslimbroederschap door de auteur gezien als

een gevaarlijke organisatie die met aansturing vanuit Qatar en Turkije haar 'tentakels' uitbreidt en wier aanwezigheid in het Westen wordt aangeduid als een 'bruggenhoofd' en een 'paard van Troje'.⁴⁰

De vierde en verreweg meest voorkomende benadering onder wetenschappers die zich bezig hebben gehouden met de Moslimbroederschap is degene die uitgaat van het idee dat de organisatie een pragmatisch, dynamisch en flexibel karakter heeft. Dit uit zich onder andere in haar aanpassing aan de systemen van de landen waarbinnen ze actief is, haar acceptatie van de regels van het politieke spel, haar aandringen op democratische en constitutionele hervormingen en haar ontvankelijkheid voor de wensen van de volken waaruit zij voortkomt. Binnen deze wetenschappelijke stroming is deze conclusie getrokken met betrekking tot de Moslimbroederschap in Egypte,⁴¹ Jordanië,⁴² Marokko,⁴³ de Palestijnse gebieden,⁴⁴ Syrië⁴⁵ en Tunesië,⁴⁶ om maar enkele landen te noemen die in dit boek aan bod zullen komen. Daarmee is niet gezegd dat vanuit deze benadering gedacht wordt dat de Moslimbroederschap een liberaal-democratische organisatie is geworden, maar wel dat men de daadwerkelijke, organische, uitvoerig besproken en ideologisch-onderbouwde veranderingen binnen de Moslimbroederschap erkent. Ook dit boek is geschreven vanuit de gedachtegang van deze stroming.

Overzicht

Zoals eerder aangegeven is dit boek bedoeld als tekstboek voor professioneel geïnteresseerden, niet voor wetenschappelijke specialisten op het gebied van de Moslimbroederschap, en dient het vooral als overzichtswerk, hetzij voor een eerste kennismaking of als basis voor verder onderzoek. Om die reden is dit boek voor het overgrote deel gebaseerd op secundaire literatuur en is het aantal Arabische bronnen tot een minimum beperkt. Op die manier stelt dit boek een zo breed mogelijk publiek in staat om de werken die in de noten worden genoemd ook daadwerkelijk op te zoeken en zelf te bestuderen. Tegelijkertijd is het boek opgebouwd op een wijze die lezers toestaat gemakkelijk specifieke informatie over de Moslimbroederschap in bijvoorbeeld Syrië te raadplegen of iets te weten te komen over de relatie tussen de organisatie en Al Qaida, maar die ook de ontwikkeling van de Moslimbroederschap in het algemeen schetst en ingaat op debatten hierover.

Dit boek is opgedeeld in drie delen. Deel I behandelt het thema 'Ideologie' en gaat in twee hoofdstukken in op de vroegste ideeën van de Moslimbroe-

onderwerp en analyseert waar het gedachtengoed van de Moslimbroederschap vandaan komt en hoe het geworteld is in het hervormingsgezinde denken van de negentiende eeuw. Daarna gaat het in op haar ideeën over Egypte en de visie op het Westen onder de vroegste ideologen van de Moslimbroeders. Hoofdstuk 2 behandelt de ideologie van de organisatie ten aanzien van drie thema's die we vaker terug zullen zien komen in dit boek, namelijk de staat, politieke participatie en maatschappelijke rechten en vrijheden of, om dit laatste iets specifieker te maken, de positie van religieuze minderheden, vrouwenrechten en burgerlijke vrijheden.

Deel (Geschiedenis) behandelt de historische ontwikkeling van de diverse Moslimbroedersschappen in een serie van negen Arabische landen, opgedeeld in drie thema's, waaraan ik elk een hoofdstuk wijd. Hoofdstuk 3 heeft als thema 'Onderdrukking' en gaat in op drie landen waar dit voor de Moslimbroederschap een belangrijk onderdeel is geweest van hun geschiedenis: Egypte, Syrië en Saoedi-Arabië. Hoofdstuk 4, daarentegen, heeft 'Participatie' als thema en behandelt de Moslimbroedersschappen in Koeweit, Jordanië en de Palestijnse gebieden, omdat die juist de ruimte hebben gekregen om deel te nemen aan het politieke bestel. Als laatste binnen dit deel gaat Hoofdstuk 5 in op het thema 'Macht', waarbij de islamistische organisaties aan bod komen die in respectievelijk Soedan, Marokko en Tunesië daadwerkelijk aan de macht zijn gekomen.

Deel III van dit boek gaat in op wat ik de 'Nakomelingen' van de Moslimbroederschap heb genoemd: groepen en stromingen die strikt genomen vaak niet meer tot de Moslimbroederschap behoren, maar die er op de ene of andere manier – direct of indirect – wel uit voort zijn gekomen of mee verbonden zijn. Hoofdstuk 6 behandelt de 'radicalen', die ingrijpende politieke en maatschappelijke veranderingen nastreven: de transnationale Hizb al-Tahrir, de Palestijnse Islamitische Jihad, Tanzim al-Jihad en Al-Jama'a al-Islamiyya uit Egypte alsmede Al Qaida en de Islamitische Staat. Hoofdstuk 7, daarentegen, gaat in op de 'Liberalen': degenen die een grotere ideologische flexibiliteit hebben betoond dan de Moslimbroederschap zelf vaak heeft gedaan. In dit hoofdstuk komen respectievelijk de *wasatiyya*-stroming, het post-islamisme en een voorbeeld van dit laatste – het zogenaamde ZamZam-initiatief – aan bod. Hoofdstuk 8, tot slot, gaat in op de Moslimbroeders als 'Europeanen' en behandelt de migratie van de Moslimbroederschap van het Midden-Oosten naar Europa, de verschijningsvormen van de organisatie in een vijftal Europese landen (Groot-Brittannië, Frankrijk, België, Duitsland en Nederland) en hoe deze ontwikkelingen ideologisch gezien onderbouwd zijn.

In de conclusies van elk van de hoofdstukken van Deel II en III zal telkens ingegaan worden op één van de alternatieve benaderingen van de

betekent dit dat ik in Hoofdstuk 3 en 6 in zal gaan op de benadering van de Moslimbroederschap als (potentieel) terroristische organisatie, in Hoofdstuk 4 en 7 het beeld van de beweging als theocratische en antidemocratische groep behandel en het idee van de Moslimbroederschap als internationale samenzwering terug laat komen in Hoofdstuk 5 en 8. Op die manier – en in de conclusie van het boek als geheel – wordt niet alleen duidelijk waarom ikzelf voor de vierde benadering van de Moslimbroederschap heb gekozen, maar ook waarom deze insteek als enige recht doet aan de ideologische, historische en geografische ontwikkeling die de organisatie in de afgelopen eeuw heeft doorgemaakt.

Ideologie

1. De algemene ideologie van de vroege Moslimbroederschap

De ideologie van de Moslimbroederschap is geworteld in de islam of, beter gezegd, in de ideeën van een islamitische hervormingsbeweging die in de negentiende eeuw opkwam en zelf ook weer geworteld was in eerdere hervormingen. De wens tot hervormingen was een reactie op de gevestigde orde van die tijd, die na de dood van de profeet Mohammed in 632 gestalte kreeg rond het zogenaamde kalifaat, een politiek systeem waarin de leider gold als opvolger (*khalifa*; ‘kalief’) van de Profeet. Dit opvolgen sloeg niet op de vermeende profetische gaven van Mohammed – die voor moslims immers als *khatim al-anbiya*’ (‘het zegel der profeten’) geldt – maar op diens taken als heerser van de moslims, wat in de eeuwen daarna onderstreept werd door de titel die de kalief kreeg: *amir al-mu’minin* (‘de leider der gelovigen’). Dit laatste duidde op het politiek-religieuze karakter van het leiderschap van de kalief, dat in de praktijk vooral geuit werd door de toepassing van de sharia en het laten plaatsvinden van het vrijdaggebed. De ontwikkeling en vormgeving van de sharia wordt *fiqh* (‘jurisprudentie’) genoemd, een proces dat in de eeuwen na Mohammeds dood in handen lag van de ‘*ulama*’ (‘geleerden’) en in het bijzonder de *fuqaha*’ (‘rechtsgeleerden’), die zich hier door studie in hadden gespecialiseerd.¹

Mede op basis van het idee van het kalifaat ontstonden er na de dood van de profeet Mohammed diverse islamitische rijken. De belangrijkste hiervan voor dit boek was het Osmaanse Rijk (1299-1923) omdat de negentiende-eeuwse hervormingsbeweging waaruit de Moslimbroederschap ideologisch gezien is voortgekomen in de context van dit rijk ontstond. In dit hoofdstuk gaan we in op de religieuze vernieuwingen die na de middeleeuwen opkwamen en hoe hier in de negentiende eeuw een hervormingsbeweging uit ontstond, die ideologisch gezien de bakermat vormde van wat later de Moslimbroederschap werd. Vervolgens behandel ik de ideologische ontwikkeling van de vroege Egyptische Moslimbroederschap (jaren 20-70) door te concentreren op de ideologische achtergrond van Hasan al-Banna, de stichter van de organisatie, haar ideeën over wat er mis was in Egypte en waarom en hoe de islam hierop een antwoord kon vormen. Tot slot gaat dit hoofdstuk in op de visie van de vroege Moslimbroederschap op het Westen, in het bijzonder in de context van de Britse koloniale overheersing waaronder Egyptenaren leefden aan het begin van de twintigste eeuw.